

ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО СТЯГНЕННЯ ЗА БОРГОВИМИ РОЗПISКАМИ

PRACTICE OF THE SUPREME COURT REGARDING COLLECTION ON DEBT RECEIPTS

Добрянський М.В., студент IV курсу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Тарнавська М. І., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена практиці Верховного Суду (далі – ВС) з приводу стягнень за борговими розписками. Зважаючи на те, що законодавство, зокрема, Цивільний кодекс України майже не встановлює вимог до змісту боргової розписки, великого значення набувають саме правові висновки ВС, які щодо цих питань є численними. Наведено узагальнено деякі з них: 1) використання боргової розписки у відносинах, інших, ніж договір позики, може зробити проблемним (або і унеможливити) стягнення боргу за нею. Тож варто відмовитись від поширеної звички оформлювати будь-яке грошове зобов'язання розпискою, адже ВС у кожній справі звертає увагу на те, які насправді відносини існують між сторонами і в цілій низці справ, встановивши, що мають місце інші відносини, ніж відносини позики, Суд відмовився стягувати суму за борговою розпискою. Це, звичайно, теоретично не позбавляє позивача можливості подати позов уже на підставі тих норм, ще регулюють саме ті відносини, які реально мали місце в даній ситуації, але все ж робить стягнення суми набагато більш проблемним; 2) у разі, якщо з розписки вбачається, що має місце змішаний договір, або кілька договорів одночасно, один з яких є договором позики, ВС акцентує на тому, що в частині іншого договору така розписка може бути визнана недійсною; 3) розписка повинна бути написано боржником власноруч; 4) нотаріального посвідчення розписки не вимагається, однак з цього правила є виняток – якщо розписка видана на посвідчення змішаного договору чи кількох договорів, один з яких згідно законодавства має бути нотаріально посвідчений, то розписка буде дійсною лише в частині зобов'язання за позикою; 5) в розписці, крім даних, що ідентифікують особу, має бути чітко зафіксовано, що передача коштів відбулася, адже договір позики є реальним, відповідно вважається укладеним з моменту передачі речі; 6) в розписці також має бути чітко зафіксовано обов'язок позичальника повернути кошти, адже саме по собі отримання коштів ще не свідчить про наявність саме відносин позики і, відповідно, обов'язку їх повернути; 7) наявність розписки в кредитора свідчить про невиконання боржником свого обов'язку повернути кошти.

Ключові слова: позика, боргова розписка, судова практика Верховного Суду, правові висновки Верховного Суду як об'єкт вивчення.

The article is devoted to the practice of the Supreme Court regarding debt collections. Given the fact that the legislation, in particular, the Civil Code of Ukraine, almost does not establish requirements for the content of the debt receipt, the legal conclusions of the Supreme Court, which are numerous on these issues, are of great importance. Some of them are summarized: 1) the use of a promissory note in relations other than a loan agreement can make it problematic (or even impossible) to collect the debt for it. Therefore, it is worth abandoning the common habit of formalizing any monetary obligation with a receipt, because the Supreme Court in each case pays attention to what kind of relations actually exist between the parties and in a whole series of cases, establishing that there are other relations than loan relations. The court refused to collect the amount on the promissory note. This, of course, theoretically does not deprive the plaintiff of the opportunity to file a lawsuit already on the basis of those norms, which still regulate the relations that actually took place in this situation, but it will still make the recovery of the amount much more problematic; 2) if the receipt shows that there is a mixed contract, or several contracts at the same time, one of which is a loan contract, the Supreme Court emphasizes that such a receipt may be invalidated in part of another contract; 3) the receipt must be written by the debtor in his own hand; 4) notarization of the receipt is not required, but there is an exception to this rule - if the receipt is issued to certify a mixed contract or several contracts, one of which must be notarized according to the law, then the receipt will be valid only for the part of the loan obligation; 5) in the receipt, in addition to the data identifying the person, it must be clearly recorded that the transfer of funds took place, because the loan agreement is real, accordingly, it is considered concluded from the moment of the transfer of the thing; 6) the receipt must also clearly record the borrower's obligation to return the funds, because the receipt of funds in itself does not indicate the existence of a loan relationship and, accordingly, the obligation to return them; the presence of a receipt from the creditor indicates that the debtor has not fulfilled his obligation to return the funds.

Key words: loan, promissory note, case law of the Supreme Court, legal conclusions of the Supreme Court as an object of study.

Постановка проблеми. Тема боргової розписки є завжди актуальною і, як показує практика, незважаючи на давність чи навіть стародавність цього правового інституту, кількість спорів з приводу нього ніколи не меншає. Тим цікавіший він для вивчення і практиками, і науковцями, і студентами-юристами. Відтак, у цій статті ми намагатимемось поєднати і висвітлити усі ці три аспекти. Актуальною для практика тематику боргової розписки робить її поширеність у діловій практиці, для науковця – відсутність чіткого і детального правового регулювання. З точки зору викладання, цінність цієї теми у тому, що вона дозволить розкрити і наочно продемонструвати, «підсвітити» сучасну роль і значення правових висновків Верховного Суду. Так, адже законодавство, зокрема, Цивільний кодекс України [1] фактично, майже

не встановлює вимог до змісту боргової розписки. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** свідчить, що значна кількість квазірегулятивного матеріалу [2] міститься саме у правових висновках Верховного Суду і Верховного суду України [3-7]. Їх аналіз і є **метою даної публікації**. Так, у вказаних висновках висвітлено цілу низку питань щодо 1) форми розписки, необхідності чи факультативності її нотаріального посвідчення; 2) правової природи розписки; 3) можливості (чи неможливості) стягнення за розпискою, виданою за іншими договорами, крім позики; 4) необхідності фіксації у тексті розписки моменту передачі коштів; 5) необхідності фіксації у тексті розписки зобов'язання повернути кошти та ін. Зважаючи на те, що всі перелічені питання напряму впливають на те, чи буде задоволено позовні вимоги, чи навпаки, у задоволенні позову буде від-

мовлено, вивчення практики ВС є обов'язковим для формування професійних компетентностей юриста.

Як уже зазначалося, в українському законодавстві фактично відсутнє детальне правове регламентування боргової розписки. На основі аналізу ч. 2 ст. 1047 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), можна дійти висновку, що боргова розписка являє собою документ, що створюється позичальником для того, аби підтвердити укладення договору позики із зазначенням його умов, а також посвідчення передання йому позичкодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей [1]. Законодавцем у ЦК до боргової розписки використовується поняття «розписка позичальника». Таким чином, боргова розписка застосовується у договорах позики як підтвердження факту укладення цього договору. Відповідно до ч. 1 ст. 1047 ЦК договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян у десять разів. Однак, письмова форма є обов'язковою незалежно від суми, якщо позичкодавцем є юридична особа.

Судова практика Верховного Суду є одним із основних джерел, яке дає більш комплексне уявлення про природу боргової розписки; а також визначає перелік істотних вимог, яким вона повинна відповідати. Доволі часто суди розглядаючи спори щодо стягнення коштів за борговою розпискою у мотивувальній частині посилаються на усталену судову практику, яка міститься у справах №№ 127/3120/16-ц, 752/19567/14-ц. Так, у постанові ВС від 27 листопада 2019 р. №752/19567/14-ц зазначено наступне: «за своєю суттю розписка про отримання в борг грошових коштів є документом, який видається боржником кредитору за договором позики, підтверджуючи як його укладення, так і умови договору, а також засвідчуючи отримання боржником від кредитора певної грошової суми або речей» [3]. Також Судом визначено вимоги, які висуваються до боргової розписки, а саме: «...розписка як документ, що підтверджує боргове зобов'язання, має містити умови отримання позичальником в борг грошей із зобов'язанням їх повернення та дати отримання коштів» [3]. Натомість, у справі № 127/3120/16-ц надано висновок стосовно природи договору позики відповідно до якої: «... договір позики є реальною, односторонньою, оплатною або безоплатною угодою, на підтвердження якої може бути надана розписка позичальника, яка є доказом не лише укладення договору, але й посвідчує факт передання грошової суми позичальнику. У разі пред'явлення позову про стягнення боргу позивач повинен підтвердити своє право вимагати від відповідача виконання боргового зобов'язання. Для цього, з метою правильного застосування статей 1046, 1047 ЦК України суд повинен встановити наявність між позивачем і відповідачем правовідносин за договором позики, виходячи з дійсного змісту та достовірності документа, на підставі якого доказується факт укладення договору позики і його умов» [4].

В загальному, боргова розписка не потребує нотаріального посвідчення. Однак, у разі виникнення ситуації, коли позичальник не визнає факту укладення договору позики та справжність підпису на борговій розписці процес доведення укладення договору позики між сторонами, а також дійсності боргової розписки може зайняти деякий час. Для встановлення справжності підпису позичальника проводиться судово-почеркознавча експертиза. Також, варто наголосити на тому, що у разі відсутності у розписці положення про те, що передача грошей в позику вже відбулася, стягнення коштів стане фактично неможливим.

Доволі цікавою є Постанова ВС від 18 грудня 2018 р. № 686/21857/16-ц в якій Суд дійшов висновку про те, що відсутність у розписці запису про зобов'язання повернути взяті кошти у борг не є підставою для відмови у позові. ВС для аргументування свого твердження зазначив: «складаючи вказану розписку і підписуючи її, відповідач тим

самим взяв на себе зобов'язання повернути кошти. Такий висновок випливає з реальності укладеного між сторонами договору та положень статті 1049 ЦК України щодо обов'язку позичальника повернути позичкодавцеві передану йому позику» [5].

Виконавши свої зобов'язання за договором позики, позичальнику обов'язково необхідно забрати розписку у позичкодавця. Таке правило встановлено у ч. 2 ст. 545 ЦК відповідно до якої: «якщо боржник видав кредиторowi борговий документ, кредитор, приймаючи виконання зобов'язання, повинен повернути його боржникові. У разі неможливості повернення боргового документа кредитор повинен вказати про це у розписці, яку він видає» [1]. Яскравим прикладом до цього є постанова ВС №712/14562/17-ц від 27 червня 2018 р. в якій Суд зазначив, що повернення грошей позивачу є недоведеною, оскільки боргова розписка знаходилася на момент звернення до суду в позичальника [6].

Отже, боргова розписка відповідно до правових позицій ВС є документом, що підтверджує боргове зобов'язання за договором позики. В ній повинні міститися умови отримання позичальником в борг грошей із зобов'язанням їх повернення та дати отримання коштів. Однак, суди при прийнятті рішень зобов'язані виявляти справжню правову природу правовідносин між сторонами, незважаючи на найменування документа та приймати обґрунтовані рішення.

Тему боргової розписки можна обрати для проведення практичного заняття-воркшопу з цивільного права, договірного права чи інших подібних дисциплін; цікавим буде вона і для студентів, які тільки-но почали навчання – в межах курсу теорії права. Так, адже на прикладі цієї теми можна наочно продемонструвати роль і значення практики Верховного Суду; дослідити питання прецеденту/квзіпрецеденту в правовій системі України, наочно продемонструвати зближення романо-германської та англосаксонської правових систем, мотивувати студентів до усвідомленого навчання, адже вони самі зможуть переконатися, наскільки багато важливого і практично-корисного матеріалу є поза межами законодавства і тексту підручників.

Щодо методики проведення такого воркшопу (подібні заняття ще називають творчою майстернею), то, як видається, можна спробувати провести у вигляді своєрідної юридичної лабораторної роботи. За фабулою, клієнт звернувся за консультацією з приводу змісту боргової розписки та особливостей стягнення за нею. Спершу студентам пропонується надати вичерпну консультацію, беручи до уваги виключно норми Цивільного кодексу України. Потім студенти повинні розширити надані клієнту поради, звертаючись до правових висновків ВС. І насамкінець студентами пропонується порівняти кількість регулятивного матеріалу з приводу розписки, що міститься в ЦК України та кількість кваліфікативного матеріалу, що міститься в правових висновках ВС. В кінці заняття слід сформулювати коротке резюме до теми, за пунктами-питаннями, які піднімалися ВС в аналізованих справах.

Можна урізноманітнити завдання фабулами з справ, розглянутих Верховним Судом, наприклад, коли видана боргова розписка видається не за договором позики, а за договором підряду. При цьому студентам пропонується проаналізувати перспективи стягнення в подальшому грошових коштів за такою розпискою.

Таким чином, практика ВС щодо стягнення за борговими розписками є доволі різноманітною і охоплює значне коло питань, відповідей на які в законодавстві немає. Ось деякі підсумки: 1) використання боргової розписки у відносинах, інших, ніж договір позики, може зробити проблемним (або і унеможливити) стягнення боргу за нею. Тож варто відмовитись від поширеної звички оформлювати будь-яке грошове зобов'язання розпискою, адже ВС у кожній справі звертає увагу на те, які насправді відносини

існують між сторонами. і цілій низці справ, встановивши, що мають місце інші відносини, ніж відносини позики, Суд відмовився стягувати суму за борговою розпискою. Це, звичайно, теоретично не позбавляє позивача можливості подати позов уже на підставі тих норм, ще регулюють саме ті відносини, які реально мали місце в даній ситуації, але все ж зробить стягнення суми набагато більш проблемним; 2) у разі, якщо з розписки вбачається, що має місце змішаний договір, або кілька договорів одночасно, один з яких є договором позики, ВС акцентує на тому, що в частині іншого договору така розписка може бути визнана недійсною; 3) розписка повинна бути написаною боржником власноруч; 4) нотаріального посвідчення розписки не вимагається, однак з цього правила є виняток – якщо розписка видана на посвідчення змішаного договору чи кількох договорів, один з яких згідно законодавства має бути нотаріально посвідчений, то розписка буде дійсною лише в частині зобов'язання за позику, а в іншій частині буде оспорюваною або нікчемною, залежно від вимог законодавства; 5) в розписці, крім даних, що ідентифікують особу, має бути чітко зафіксовано, що передача коштів відбулася, адже договір позики є реальним, відповідно вважається укладеним з моменту передачі речі; 6) в розписці також має бути чітко зафіксовано обов'язок позичальника повернути кошти, адже саме по собі отримання коштів ще не свідчить про наявність саме відносин

позики і, відповідно, обов'язку їх повернути; 7) існує правовий висновок ВСУ, де розписку «Я... должен и обявляюся вернуть» було визнано правозгідною і стягнуто за нею суму [7], однак новіша практика ВС свідчить про те, що все ж бажана чітка фіксація факту отримання коштів; 8) наявність розписки в кредитора свідчить про невиконання боржником свого обов'язку повернути кошти.

Аналіз практики ВС демонструє також, що одним з ключових понять у розгляді справ цієї категорії, є справжня правова природа – поняття, яке є оціночним. ВС широко застосовує його і до різноманітних відсотків за правомірне та неправомірне користування чужими грошовими коштами, передбачених ЦК України, а також до штрафу і пені, аналізуючи їх правову природу головним чином з метою вирішити, чи їх одночасне стягнення може вважатися подвійною відповідальністю за одне і теж діяння (а отже, порушенням ст. 62 Конституції України [8]).

Поняття справжньої правової природи не має єдиного визначення, та і чи воно навряд чи можливе. Навряд чи можливим є описати чи встановити алгоритм її пошуку тощо. Розкриття справжньої правової природи може відбуватися за різними аспектами того чи іншого явища. У справах щодо боргової розписки це стосується, насамперед виявлення суті відносин між сторонами, який насправді договір був укладений, з приводу чого і була видана спірна розписка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Шумило М. Квазірегуляторна роль правових висновків Верховного Суду (на прикладі справи про відшкодування моральної шкоди в сімейному спорі). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1133965/>
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 752/19567/14-ц від 27 листопада 2019 р. URL: <http://surl.li/didgl>.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 127/3120/16-ц від 6 листопада 2019 р. URL: <http://surl.li/didgo>.
5. Постанова Верховного Суду у складі першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 686/21857/16-ц від 18 грудня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78750364>.
6. Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 712/14562/17-ц від 27 червня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/75042838>.
7. Постанова Верховного суду України від 13 грудня 2017 р. у справі № №309/3458/14-ц URL: https://zib.com.ua/ua/131670-vs_u_vkazav_scho_rozpiska_e_dokumentom_i_borg_slid_povernuti.html
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>